

Józef Mandziuk

Księgozbiór Antoniego Erazma Reitlingera (1645-1707), kanonika wrocławskiej kapituły katedralnej

---

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 9/2, 185-204

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JÓZEF MANDZIUK

KSIĘGOZBIÓR ANTONIEGO ERAZMA REITLINGERA (1645-1707), KANONIKA WROCŁAWSKIEJ KAPITUŁY KATEDRALNEJ

Twórcami kultury na Śląsku byli bibliofile z grona duchowieństwa katolickiego, którzy gromadzili książki z różnych dziedzin wiedzy o Bogu i człowieku i często w testamentach przekazywali je instytucjom kościelnym. Książka formowała ich mentalność i służyła przede wszystkim w pracy kaznodziejsko-katechetycznej, a także w administracji ogromnej diecezji wrocławskiej.

Wśród śląskich bibliofilów doby rekatolicyzacji w XVII stuleciu znaleźli się śląscy biskupi¹, prałaci i kanonicy, zwłaszcza kapituły katedralnej², proboszczowie³ i wikariusze. Jednym ze znanych bibliofilów okazał się kanonik Antoni Erazm Reitlinger, który zgromadził bibliotekę, liczącą według sporządzonego inwentarza⁴ ok. 1114 woluminów, z których do dzisiaj zachowało się w zbiorach kapitulnych 114 egzemplarzy, w tym 2 inkunabuły. Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie postaci kanonika Reitlingera, który w świetle zgromadzonego zbioru książek jawi się nam jako światły przedstawiciel śląskiego duchowieństwa diecezjalnego w okresie dominacji katolicyzmu na ziemi śląskiej⁵.

---

¹ Zob. W. Urban, *Sebastian Ignacy Rostock biskup wrocławski (1664-1671) jako zastulony bibliofil*. Nasza Przeszłość. T. 45: 1976, s. 73-180; J. Mandziuk, *Karol Franciszek Neander biskup sufragan wrocławski (1626-1693) i jego księgozbiór*. Warszawa 1984, mps; T. Tenże, *Zainteresowania bibliofilskie Karola Franciszka Neandra biskupa sufragana wrocławskiego (1626-1693)*. Roczniki Biblioteczne. R. 28: 1984, z. 1-2, s. 107-151.

² W. Urban opracował zbiory biblioteczne następujących XVII-wiecznych członków kapituły katedralnej we Wrocławiu: Piotra Gebauera, Abrahama Kirchnera a Lilienkirch, Ignacego Leopolda Lassela a Climann, Karola Henryka Obergę, Jana Chryzostoma Sanniga, Macieja Jana Stephetiusa, Jana Leuderode, Jana Chryzostoma Printza a Buchau, Jerzego Wawrzyńca Budaeusa a Lohr, Gotarda Franciszka Schaffgotscha.

³ W. Urban, *Jan Feliks Ambroży Pedewitz, nyski bibliofil z XVII wieku*. Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. R. 3: 1957, z. 2, s. 241-260.

⁴ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej: AAW), Inventarium des Anton Erasms v. Reitlinger, sygn. III a 27.

⁵ Zob. J. Mandziuk, *Kościół katolicki na Śląsku po wojnie 30-letniej*. W: *Miejsce i rola Kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska*. Red. K. Matwijowski. Wrocław 2001, s. 78-82.

1. Zarys biografii ks. Antoniego Erazma Reitlingera

Nasz bohater urodził się 28 I 1645 r. w Überlingen, miasteczku położonym nad Jeziorem Bodeńskim. Nie znamy imion jego rodziców, aczkolwiek zachowały się dane rodziców chrzestnych: Eufrozyny Steinhabin i Antoniego Ottona Frossenhanzena⁶. Z pewnością nauki gimnazjalne pobierał w miejscowości rodzinnej, a studia odbył na Uniwersytecie we Freiburgu, należąc do grona wybijających się studentów⁷. Dalsze studia kontynuował w Rzymie, wieńcząc je doktoratem z zakresu prawa kanonicznego⁸. W Wiecznym Mieście przyjął w 1672 r. tonsurę z rąk kardynała Kaspra de Carpineo i wkrótce otrzymał kanonikat nyskiej kapituły⁹, który otworzył mu drogę do dalszej kariery duchownej na Śląsku. W następnym bowiem roku wszedł do grona wrocławskiej kapituły katedralnej na mocy prowizji papieskiej¹⁰. W przyszłości w kapitule świętojańskiej otrzymał godność prałata – kustosa. W 1681 r. przybył do diecezji wrocławskiej i przyjął święcenia kapłańskie z rąk Karola Franciszka Neandra, sufragana wrocławskiego¹¹. W tym też roku został kanonikiem kapituły kolegiackiej w Głogowie¹².

W diecezji nadodrzańskiej kanonik Reitlinger pełnił liczne obowiązki na różnych stanowiskach. W latach 1690-1691 był wizytatorem następujących parafii w archidiakonacie wrocławskim: Borów, Jaksonów, Cerekwica, Środa Śląska, Namysłów oraz dwóch parafii wrocławskich: św. Mikołaja i św. Maurycego. Ze sprzedanych przez niego relacji powizytacyjnych¹³ wynika, że szczególnie interesował się sprawą kultu Eucharystii oraz problemem posługi duszpasterskiej. Być może osobiście słuchał spowiedzi, gdyż w relacji z parafii Borów zapisał, iż „konfesjonał był bardzo wygodny”.

W dziejach biskupstwa śląskiego przełomu XVII/XVIII stulecia Reitlinger najbardziej zapisał się jako rektor Seminarium Duchownego we Wrocławiu. Funkcję tę przejął w 1694 r. od Jana Brunettie'go, który został biskupem pomocniczym ordynariusza wrocławskiego Franiszka Ludwika Neuburga. W tym też czasie Reitlinger był oficjałem i wikariuszem generalnym. W jego więc rękę znalazły się trzy najważniejsze stanowiska w życiu diecezji nadodrzańskiej. Ordynariusz wrocławski, powierzając mu urząd rektora, wyposażył go w specjalną

⁶ AAW, *Liber receptionum Colleg. Stift Neisse*, sygn. IV d 1, k. 619.

⁷ T a m ż e, k. 621.

⁸ AAW, *Liber receptionum V. Capituli S. Joannis Vratislaviensis*, sygn.. III a 11, k. 465-466.

⁹ AAW, *Liber receptionum Colleg. Stift Neisse*, k. 619..

¹⁰ AAW, *Liber receptionum V. Capituli S. Joannis Vratislaviensis*, k. 459.

¹¹ Zob. J. M a n d z i u k, *Karol Franciszek Neander, biskup sufragan wrocławski (1616-1693)*. Colloquium Salutis. T. 12: 1980, s. 166-190.

¹² AAW, *Liber receptionum Capituli Ecclesiae Glogoviensis maioris*, sygn. IV b 4, k. 365.

¹³ AAW, *Relationes visitorum quarundam ecclesiarum Archipresbiterialium et iisdem adiunc-tarum filialium*, sygn. II b 37.

instrukcję, która miała na celu większą i pełniejszą kontrolę rządcy biskupstwa nad Seminarium Duchownym. W myśl instrukcji rektor został zobowiązany do roztoczenia większej troski o codzienne potrzeby alumnów i zwracania uwagi, aby wraz z postępowaniem w nauce adepci do kapłaństwa czynili postępy w życiu duchowym. W obecności rektora mieli więc głosić kazania i ćwiczyć się szczególnie w zakresie teologii polemicznej¹⁴.

Gorliwy kanonik zmarł po ciężkiej chorobie w 1707 r. i został pochowany w kaplicy Świętego Krzyża w katedrze wrocławskiej, gdzie wystawiono mu epitafium z herbem i portretem. Swoje oszczędności przekazał w testamencie na potrzeby biednych, a zgromadzony przezeń księgozbiór wzbogacił zasoby wrocławskiej Biblioteki Kapitulnej.

2. Twórca księgozbioru

Kanonik Antoni Erazm Reitlinger zbierał książki przez całe swoje dorosłe życie. Świadczą o tym m. in. egzemplarze, nabyte podczas studiów w Rzymie, które przywiózł ze sobą do Wrocławia. Po jego śmierci zgromadzone dzieła zostały wciągnięte do inwentarza, sporządzonego prawdopodobnie przez jedną osobę należącą do kręgu kultury niemieckiej. W przeciwieństwie do staranych i czytelnych zapisów łacińskich, naniesione tytuły pozycji niemiecko-języcznych są bardzo trudno czytelne. Podobnie wyglądał inwentarz książek biskupa Karola Franciszka Neandra, zachowany w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu¹⁵. Twórca inwentarza podał pełne imię i nazwisko autora poszczególnych dzieł. W swoim opracowaniu zastosował podział tematyczny, wprowadzając następujące działy wiedzy ludzkiej: ekonomia, filozofia, historia, medycyna, prawo, teologia i miscellanea. W inwentarzu uwidocznione są tzw. klocki introligatorskie, zawierające drobniejsze pozycje o różnej tematyce, a zbliżone do siebie pod względem formalnym. W tytułach autor inwentarza podał raz bardzo obszerny zapis, a innym razem tylko lakoniczny skrót. W inwentarzu zostały pominięte informacje o współpracownikach wydawnictw. I tak nie zostały uwzględnione nazwiska tłumaczy, choć wiele zarejestrowanych pozycji było przekładanych na język łaciński z języków narodowych lub też odwrotnie. Podobnie nie uwzględniono w opisie nazwisk wydawców i redaktorów, a przecież spora część spisanych pozycji, to dzieła z okresu przedreformacyjnego, ale w nowym opracowaniu.

Wpisy do inwentarza zostały dokonane w językowej wersji oryginalnej i na tej podstawie można stwierdzić, że ok. 70 % zbioru kanonika stanowiła litera-

---

¹⁴ M. P o l a ń s k a, *Antoni Erazm Reitlinger, kanonik wrocławskiej kapituły katedralnej (1645-1707) i jego księgozbiór*: Wrocław 1990, mps, s. 31-32.

¹⁵ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu (dalej: BUW), sygn. IV 263 b. Zob. J. M a n d z i u k, *Karol Franciszek Neander...*, s. 156.

tura łacińska. W niektórych działach łacina panowała niepodzielnie, wszak stary język Rzymian, adoptowany przez Kościół do liturgii i administracji, był również przez długie wieki podstawowym językiem dzieł naukowych. Wprawdzie Odrodzenie i ruch reformacyjny uczyniły wyłom na korzyść języków narodowych, ale mimo to łacina jeszcze długo miała pozostać narzędziem porozumienia dla ludzi różnych narodowości. Kto nie znał łaciny, był praktycznie odcięty od możliwości korzystania z literatury ogłaszanej w tym języku. W ten sposób publiczność czytelnicza Europy została podzielona na użytkowników literatury łacińskiej i ludzi wyłączonych z jej znajomości¹⁶. W owavianym księgozbiornie znalazło się pięć pozycji w języku włoskim i dwie w języku polskim, choć poloników w szerszym znaczeniu było więcej. Resztę zbioru stanowiła książka niemiecka. Można zaznaczyć, że w Niemczech przewaga łaciny trwała do około 1670 r., po czym szala przechyliła się na korzyść języka niemieckiego. Już około 1690 r. nastąpiło przecięcie się krzywych rozwoju obu języków – z szansą dla języka niemieckiego, który począł się wspinać coraz wyżej ku szczytom powodzenia, podczas gdy znaczenie łaciny w literaturze niemieckiej nieustannie opadało aż do poziomu, na którym język niemiecki znajdował się w latach 90-tych XVI stulecia¹⁷.

W badaniach bibliotekoznawczych ważną rolę odgrywa problem różnych not i znaków proveniencyjnych, dostarczających informacji odnośnie osób, które posiadały daną książkę. Na zachowanych kartach tytułowych ze zbioru naszego bibliofila widnieją aż sześć różnych proveniencyjnych zapisów ręcznych: 1. *Ex legato Anton Erasmi Reitlinger*; 2. *Ex legato R. D. Antonii Erasmi Reitlinger*; 3. *Ex legato Rmi Dmi A. E. Reitlinger Prael. Et Can. Vratisl.*; 4. *Ex legato R. D. A. E. Reitlinger Praeli Custodis*; 5. *Ex legato R. D. Anton Erasmi Reitlinger Ca. Vratisl.*; 6. *Ex libris Anton Erasmi Reitlinger*. Niektóre noty proveniencyjne widnieją na wewnętrznej stronie okładki. Natomiast kanonik Reitlinger nie posiadał własnego ekslibrisu, ani superekslibrisu¹⁸.

Podobnie jak inni bibliofile śląscy¹⁹ Reitlinger nabywał książki drogą zakupu, choć nie podawał ceny kupna i nie wyceniał wartości zakupionych egzem-

¹⁶ J. M a n d z i u k, *Biblioteka przy kościele św. Jakuba w Nysie*. Roczniki Biblioteczne. R. 20: 1976, z. 1-2, s. 64.

¹⁷ K. G ł o m b i o w s k i, *Problemy historii czytelnictwa*, s. 112.

¹⁸ W XVII w. własny ekslibris posiadali następujący duchowni śląscy: Jan Brunetti, Jerzy Wawrzyniec Budaeus a Lohr, Michał Józef Fibinger, Arnold Freiburger, Jan Leuderode, Henryk Oberg, Sebastian Rostock i Karol Franciszek Neander. Zob. E. C h w a l e w i k, *Exlibrisy polskie szesnastego i siedemnastego wieku*. Wrocław 1955, s. 66-83. Ponadto z grona wrocławskiej kapituły katedralnej w XVII w. swoje książki zaopatrywali w exlibrisy: Ignacy Leopold Lassel a Climann, Jan Krzysztof Sannig i Ignacy Kirchner a Lilienkirch.

¹⁹ Zob. J. M a n d z i u k, *Prälaten als Büchermärrn. Ein Beitrag zur Bildung des höheren schlesischen Klerus im 17. Jahrhundert*. Archiv für schlesische Kirchengeschichte. T. 45: 1987, s. 105-115.

plarzy. O nowościach rynku wydawniczego dowiadywał się z katalogów księgarskich, które docierały na Śląsk. Ponadto w miastach śląskich, a zwłaszcza we Wrocławiu, intensywnie działali księgarze utrzymujący kontakty z ogólnoeuropejskimi targami książki, szczególnie z targami lipskimi.²⁰ Za ich pośrednictwem mógł nasz bibliofil nabywać drogocenne książki importowane²¹. Z pewnością korzystał też z usług wyjeżdżających poza granice Śląska krewnych i przyjaciół, wszak sam pochodził z dalekiej Badenui. Rola bowiem pośrednictwa prywatnego w dostarczaniu książek była zawsze dominująca. Szkoła, że nie zachowała się korespondencja, dotycząca tego zagadnienia.

Niektóre książki kanonik Reitlinger otrzymywał drogą darowizny od przyjaciół, którzy często pozostawili noty własnościowe na przekazywanych egzemplarzach. Krąg bowiem przyjaciół wykazywał przez długie wieki wielką aktywność w przekazywaniu sobie książek „in sempiternum amititiae vinculum”. Niekiedy książka przechodziła długą i ciekawą drogę, zanim trafiła do rąk ostatniego właściciela.

Na mocy zapisu testamentalnego cały księgozbiór hojnego i oświeconego kanonika wzbogacił wrocławskie zasoby kapitulne. Podarowane dzieła otrzymały nowy zapis proveniencyjny, a w późniejszym terminie zostały zaopatrzone pieczęcią księżnicy kapitulnej²².

W opaciu o zachowane egzemplarze można wysunąć pewne wnioski dotyczące opraw, będących wyrazem dbałości o zewnętrzny wygląd księgozbioru. Należy tutaj wraźnie odróżnić dzieła powstałe w ubiegłych stuleciach od tych, które ujrzały światło druku w 2 połowie XVII stulecia i zostały zapewne oprowione na polecenie naszego bibliofila. I tak np. dzieło egzegetyczne Melchiora Kysela *Icones Biblicae Veteris et Novi Testamenti*²³ otrzymało oprawę sztywną, obciążoną płótnem, wraz z zawiązkami. Inne dzieło – polonik – *Locutio Dei ad cor Religiosi*²⁴, autorstwa polskiego jezuitę Daniela Pawłowskiego, zostało oprowione w ciemną skórę i deskę z metalowymi okuciami. Znaczna część woluminów z przełomu XVII i XVIII w. otrzymała oprawy skórzane, pozostałe natomiast posiadają proste pergaminowe okładki. Prawie wszystkie zachowane egzemplarze znajdują się w dobrym stanie.

Z pewnością kanonik Reitlinger nie tylko nabywał interesującą go literaturę, lecz również wgłębiał się w jej treść. Książka bowiem była za droga na to, by

---

²⁰ M. B u r b i a n k a, *Zarys dziejów handlu księgarskiego we Wrocławiu do poł. XVII w.* Sobótka. R. 4: 1949, s. 22.

²¹ Książki w XVII w. były bardzo drogie, np. książkę Jakuba Haura *Oekonomika ziemiańska* mógł nabyć tylko zamożny ziemianin. Rzemieślnik natomiast mógł sobie pozwolić na groszą literaturę mieszczańską i kalendarz. T. Z b i e r s k i, *Czytelnictwo dawnej polskiej książki technicznej*. Roczniki Biblioteczne. R. 23: 1979, z. 2, s. 31.

²² M. P o l a Ń s k a, *Antoni Erazm Reitlinger...*, s. 47.

²³ BKW, sygn. II 21 Qu.

²⁴ BKW, sygn. XI 179 D.

kupować ją tylko dla ozdoby biblioteki, bez zamiaru jej czytania, po prostu ze snobizmu. Niestety nie zachowały się specjalne *vestigia lecturae* w postaci różnych znaczków, śladów dłoni, pojedynczych uwag poprzez nawias, podkreśleń, będących aprobatą lub dezaprobatą przeczytanej treści, aż po obszerną głosę marginalną lub interlinearną. Zresztą pełnowartościowy komentarz czytelnicy należy do rzadkości²⁵. Ponadto książka czysta, niezapisana, bywa bardzo wymowna w swoim milczeniu. Jednak wdzięczni jesteśmy tym, którzy w książkach pozostawili ślady swojego samotnego z nimi dialogu. Dosadnie określił to Erazm z Rotterdamu: „Nie wydają mi się bowiem kochać książek ci, którzy zachowują je nietknięte i ukryte w skrzyniach, lecz ci, którzy dotykając je zarówno w nocy, jak i w ciągu dnia brudzą je, marszczą i niszczą, którzy marginesy wszędzie zapiskami, i to różnego rodzaju plamią”²⁶.

Można postawić pytanie, czy przyjaciele korzystali ze zbioru kanonika Reitlingera? Wszak od czasów Renesansu coraz częściej stosowane było hasło: „Sibi et amicis” w stosunku do bibliotek prywatnych. Na to pytanie trudno jest odpowiedzieć, gdyż nie posiadamy przekazów źródłowych. Zresztą korzystanie nawet z zasobów bibliotecznych o charakterze publicznym było utrudnione z wielu względów tak merytorycznych, jak i organizacyjnych.

3. Zasób treściowy księgozbioru kanonika Reitlingera

W świetle inwentarza i zachowanych egzemplarzy można odtworzyć obraz zainteresowań naszego kanonika, który rzutuje na prądy i kierunki umysłowe panujące w środowisku wyższego duchowieństwa śląskiego przełomu XVII/XVIII stulecia. Ogólnie można powiedzieć, że Reitlinger zgromadził książki z następujących dziedzin wiedzy ludzkiej: teologia spekulatywna i praktyczna, filozofia, medycyna, matematyka i nauki przyrodnicze, historia, literatura polityczna, prawo oraz literatura piękna, językoznawstwo i retoryka. Jawi się więc nam człowiek o wszechstronnych zainteresowaniach, który należał do elity intelektualnej, mającej zasadniczy wpływ na umacnianie się dominacji katolicyzmu na ziemi śląskiej po zakończeniu wojny 30-letniej.

Rzućmy okiem na poszczególne bloki tematyczne zbioru naszego bibliofila. Na pierwszym miejscu należy wymienić pokaźny dział z zakresu teologii zarówno scholastycznej, jak i praktycznej, co było zjawiskiem powszechnym w środowisku osób duchownych. Wszak do końca XVII w. w Europie w produkcji wydawniczej dominowało piśmiennictwo religijne, a samą teologię określano jako „królową nauk”. Naczelne miejsce przypisywano *Biblii*, będącej źródłem Objawienia, do której odnoszono się z głębokim szacunkiem i często brano do ręki,

---

²⁵ K. M a l e c z y Ń s k a, *Zainteresowania czytelnicze mieszczan dolnośląskich okresu Renesansu*. Wrocław 1982, s. 4.

²⁶ Cyt. Za: K. G ł o m b i o w s k i, *Problemy historii czytelnictwa*, s. 40-41.

by szukać na jej kartach natchnienia w rozważaniach teologicznych. Do naszych czasów zachował się egzemplarz *La Biblica*, wydany w języku włoskim w 1607 r.²⁷ Z inwentarza wiadomo, że kanonik miał pod ręką wersje łacińskie *Pisma Świętego: Biblia antiqua*, następnie *Biblia Sacra Sixti V pontificis recognita* oraz *Sacra Scriptura*, a także tekst *Nowego Testamentu* w języku greckim.

Z tekstem biblijnym związane były liczne komentarze, przybliżające czytelnikowi zrozumienie treści natchnionej. W omawianym księgozbiornie zachował się dwujęzyczny łacińsko-niemiecki komentarz do całej *Biblii* w opracowaniu Melchiora Kysela²⁸, następnie komentarz do *Psalmów* Giovaniego Diodatiego²⁹ oraz komentarz do listów św. Pawła, autorstwa św. Anzelma z Canterbury, zwanego „doctor magnificus”³⁰. W zapisie inwentarzowym znalazł się też komentarz do *Księgi Rodzaju* minoryty niemieckiego Jana Ferusa (Wild), następnie komentarz do całego *Nowego Testamentu* jezuita Alfonsa Salmerona oraz *Concordantia Bibliorum Sacrorum* w opracowaniu kardynała Hugo a Sancto Caro, wybitnego średniowiecznego biblisty dominikańskiego.

Do księgozbioru naszego bibliofila znalazły dostęp dzieła z zakresu patrystyki. Ukazały się one drukiem w XVI w., kiedy Kościół katolicki dobrze rozumiał konieczność nawrotu nie tylko do *Biblii*, co zresztą podkreślali przede wszystkim protestanci, ale i do bogatej myśli tradycji chrześcijańskiej, odzwierciedlonej w twórczości autorów starożytnych. W tej akcji wydawniczej przodował Erazm z Rotterdamu, który wydawał liczne dzieła patrystyczne we wzorowych przekładach z własnymi komentarzami³¹.

Do naszych czasów zachowały się *Dialogi*³² św. Atanazego, biskupa aleksandryjskiego oraz listy³³ św. Augustyna, głównego autorytetu filozofii i teologii chrześcijańskiej do XIII w., a także t. 4 *Opera* św. Cyryla Aleksandryjskiego³⁴. Z inwentarza dowiadujemy się też, że na półkach omawianego księgozbioru znalazły się inne dzieła biskupa Hippony, jak *Tractatus in S. Joannis Evangelium*, t. 4 *Doctrina Christiana*, t. 3, 4 i 7 *Opera omnia* oraz *Opera* św. Hieronima, być może w wydaniu erazmiańskim.

Kanonik Reitlinger zgromadził pisma traktujące o prawdach wiary katolickiej. Wśród nich znalazły się „sentencje” i „sumy”, wyjaśniające pojęcia teologiczne i służące w wykładach uniwersyteckich. Nabył więc słynny zbiór sentencji

²⁷ BKW, sygn. I 22 Qu.

²⁸ *Icones Biblicae Veteris et Novi Testamenti=Figuren Biblischer Historien Alten u. Neuen Testament.* Augsburg 1679. BKWr, sygn. II 21 Qu.

²⁹ *I sacri Psalmi Messi in rime Italiano.* B. m. Wyd., 1631. BKWr, sygn. II 7 D..

³⁰ *Enarationes in omnes Pauli Apostoli epistolas.* Coloniae 1533. BKWr, sygn. II 88/1 Fol..

³¹ Zob. J. M a n d z i u k, *Erazmiana w Bibliotece Parafialnej w Nysie.* Roczniki Biblioteczne. R. 22: 1978, z. 3-4, s. 407-422.

³² *Dialogi V. De Sancta Trinitate.* Bazylea 1573. BKW, sygn. III 2 D.

³³ *Liber Epistolarum.* Paris 1515. BKW, sygn. III 45 Fol.

³⁴ Bazylea 1546. BKW, sygn. III 19/4 Fol.

Liber IV Sententiarum Piotra Lombarda, będący podstawą wykładów teologicznych w średniowieczu oraz *Sumę teologiczną* św. Tomasza z Akwinu, która swoją przejrzystością i zwartością konstrukcji systemu przewyższała wielkie sumy teologiczne okresu scholastyki i utrzymała swój prymat pod tym względem aż po dzień dzisiejszy. Miał też kanonik dziełko Akwinaty *De articulis fidei et ecclesiae sacramentis*. W księgozbiornie znalazły się również *Flores Operum* św. Bernarda z Clairveaux, wielkiego mistyka i kaznodziei cysterskiego. Z późniejszych autorów dzieł teologicznych znane były Reitlingerowi następujące pozycje: *Disputatio theologica de confratrum natura, differentis causis impedimentis affectibus* pióra Aleksandra od św. Teresy, *Schola Theologica* Bernarda Sanniga, podręcznik dogmatyki o dziwnym tytule *Theopoliticus*, autorstwa jezuity Jana Niembergiusa oraz do dzisiaj zachowane prace: *Vademecum sive compendium S.S. Theologiae*³⁵ Kaspra Finckusa i *Breviarium Theologicum*³⁶ Jana Polmanna.

Duchowny wrocławski interesował się eklezjologią, mając pod ręką *Tractatus de sacrosanctis et Catholicis Christi Ecclesiis reparandis ac reficiendis* w opracowaniu Piotra Peckinnsa.

Wielką popularnością cieszyła się na Śląsku literatura polemiczna, gdyż inowierstwo miało w swoich szeregach wielu zdolnych przedstawicieli³⁷, z którymi polemizowała cała plejada wybitnych teologów katolickich, zwłaszcza jezuitów, broniących słowem i piórem wiary katolickiej. Naszemu kanonikowi znane były książki o wydźwięku polemicznym autorstwa Jana Cochlaeusa³⁸, wybitnego członka wrocławskiej kapituły katedralnej i wielkiego przeciwnika Marcina Lutera oraz Marcina Becanusa³⁹, jezuitę niderlandzkiego, profesora teologii w Moguncji, Würzburgu i Wiedniu, a także dzieła Gotfryda Sluteriusa⁴⁰ i Alfonsa Staimosa⁴¹. Ze spisu inwentarzowego wiadomo, że Reitlinger miał do dyspozycji jeszcze takie pisma polemiczne, jak *Orthodoxa Confessio de uno Deo*, które wyszło spod ręki Marcina Białobrzskiego, polskiego polemisty cysterskiego i było wymierzone przeciwko arianom, następnie dzieło *Centuriae contraversiarum* Jana Nassa, konwertyty niemieckiego, który po wstąpieniu do franciszkanów rozwinął szeroką działalność polemiczno-kaznodziejską, a przede wszystkim głośne dzieło polemiczne św. Roberta Bellarmina pt. *Disputationes de con-*

³⁵ Coburgi 1630. BKW, sygn. VII 20/1 D.

³⁶ Lozanna 1673. BKW, sygn. V 27 D.

³⁷ Zob. J. M a n d z i u k, *Śląskie duchowieństwo diecezjalne a książka protestancka w XVI i XVII wieku*. Roczniki Biblioteczne. R. 36: 1992, z. 1-2, s. 139-162.

³⁸ *De ordinatione Episcoporum atque presbyterorum et de Eucharistiae*. Moguntiae 1541. BKW, sygn. VII 58/1 Qu.

³⁹ *Compendium manualis controversiarum*. Venetiis 1643. BKW, sygn. VII 75 D.

⁴⁰ *Dissertatio de actionibus moralibus ingenere cui accessit tractatus*. Lipsiae 1671. BKW, sygn. VII 60 Oct.

⁴¹ *Granum piperis mortuum quod Lutheranus quidam verbi*. Viena 1655. BKW, sygn. VII 127/1 Qu.

troversius Christianae fidei, adversus huius temporis haereticos, będące owocem jego wykładów uniwersyteckich. Inwentarz wskazuje również na obecność w zbiorach dzieł polemistów śląskich: Jana Schefflera⁴², głośnego konwertyty, autora m. in. *Concilium Tridentinum ante Tridentinum* oraz Jana Milana, który w swojej spuściźnie pozostawił pismo polemiczne *Verum Dei Verbum*.

W omawianym księgozbiorniku dość bogaty był dział teologii moralnej, w którym rzuca się w oczy obecność dzieł bł. Anioła z Clavasio *Summa angelica* i św. Antonina z Florencji *Summa confessionalis*. Spośród autorów dzieł obejmujących wszechstronnie teologię moralną po jej wyodrębnieniu się pod koniec XV stulecia od dogmatyki, weszli na półki biblioteki kanonickiej: Herman Busenbaum, jezuicki autor klasycznego podręcznika teologii moralnej *Medulla theologiae moralis*, napisanego w duchu probabilizmu, Macin Bonacina, włoski moralista, który w tym samym duchu ułożył *Compendium rerum omnium de morali theologia*, Paweł Leymann, wybitny moralista niemiecki, twórca podręcznika *Theologia moralis*, Jerzy Gabat, teolog szwajcarski, który opracował zagadnienia dotyczące sakramentu chrztu, bierzmowania i małżeństwa oraz Tomasz Tamburinus, wybitny włoski kazuista, znany m. in. z dzieła *Tractatus quinque Ecclesiae Praecepta*, traktującego o przykazaniach kościelnych. Do księgozbiorniku znalazły też dostęp dzieła kilku innych mniej znanych moralistów. Jednak do dzisiaj nie zachowała się w zbiorach kapitulnych żadna z wymienionych pozycji.

Kanonik Antoni Erazm Reitlinger przez ćwierćwiecze był zaangażowany w życie duszpasterskie diecezji wrocławskiej. Stąd książka służyła mu w posłudze liturgicznej, pracy kaznodziejskiej i w rozwoju życia duchowego. Posiadał więc własny mszał, brewiarz i agendę – księgi wydane z polecenia Tridentinum.

W księgozbiorniku kleru śląskiego zasadniczo obszernie reprezentowany był dział literatury kaznodziejskiej. Książka z kazaniem bowiem stanowiła pomoc, bez której po prostu trudno było obejść się w pracy duszpasterskiej. Nasz kanonik, któremu działalność na ambonie nie była obca, zgromadził kilkanaście pozycji homiletycznych. Miał więc do dyspozycji *Sermones de Tempore et de Sanctis totius anni* dominikanina Jana Taulera, następnie *Nucleus Coppensteinius* innego dominikanina Jana Andreasa, dalej podwójny egzemplarz książki Jana Janody pt. *Allocutiones sacrae super festa totius anni solemnissima*, opasły tom *Opus concionum* jezuita Macieja Fabera, kazania św. Piotra Kanizego, drugiego apostoła Niemiec oraz *Christliche Postille*, wygłoszone i opublikowane przez XVI-wiecznego kaznodzieję Jerzego Scherera. Ponadto kanonik korzystał ze zbioru kazań Ludwika Bourdalone, zwanego królem kaznodziejów francuskich, Jana Schrötera, misjonarza ludowego oraz Krzysztofa Arendagnusa, karmelińskiego autora *Sermones verae aurei*. Do naszych dni zachowały się

---

⁴² J. M a n d z i u k, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. T. 2. Warszawa 1995, s. 219-220.

dzieła homiletyczne Wolfganga Guandackerusa⁴³, *Bartłomieja Solareviusa*⁴⁴, Marcina Floriana Rimplera⁴⁵, Walentego Leuchtiusa⁴⁶ i Kaspra Knittela, wrocławskiego kaznodziei jezuickiego⁴⁷. Dział homiletyczny zamykają opracowania jezuita Jana Zimmermanna *Vir Dolorum Jesus Patiens* oraz *Prima principia orthodoxae fidei* Gotfryda Toma, przedstawiciela kaznodziejów śląskich.

Dział teologii pasterskiej w zbiorach kanonicznych reprezentują tacy pastoraści, jak Piotr de Besse, kaznodzieja króla Ludwika XIII i kapelan księcia Henryka I Kondeusza⁴⁸, Marcin Azpileueta, zwany „doctor Navarrus”⁴⁹ oraz Marcin Wigandt, teolog dominikański⁵⁰. Na kartach inwentarza znajdujemy też *Manuale Praelatorum Regularium* Ludwika Mirany, *Manuale ordinandorum* Jana Chrzyciela de Fabris oraz *Methodus expeditiae confessorii* Tomasza Tamburinusa.

O tym, że kanonik Reitlinger mimo wszechstronnej działalności zewnętrznej nie zaniedbywał pielęgnacji życia wewnętrznego, świadczy bogaty dział literatury ascetyczno-mistycznej. Z grona wielkich średniowiecznych mistrzów i teoretyków życia wewnętrznego do jego księgozbioru znalazły dostęp dwa pisma św. Bernarda z Clairveaux: *De diligendo Deo* i *De gradibus humilitatis et superbiae* oraz słynna książeczka *De imitatione Christi* Tomasza a Kempis, znanego przedstawiciela flamandzkiej „devotio moderna”.

Najbardziej reprezentowana jest w bibliotece mistyka zakonu jezuitów. Na jej czele stoi św. Robert Bellarmin, znany nam już włoski apologeta, ze swoimi dziełami: *De verbis a Christo in Cruce prolatis*⁵¹ i *De ascensione mentis in Deum per scalas rerum creatarum opusculum*⁵². Z innych autorów Reitlinger posiadał dzieła o treści ascetycznej Hieronima Stanchursti’ego⁵³, Mikołaja Avenariusza⁵⁴, Jana Crombeusa⁵⁵ i Ludwika Richaemusa⁵⁶. Do rąk śląskiego kanonika wro-

⁴³ *Alanda spiritualis peliciens animam Christianum ad perfectionem vitae spirituales et in usu concionatorum catholicorum*. Linz 1658. BKW, sygn. X 62 Oct.

⁴⁴ *Schema Regulare seu sermones claustrales*. B. m. wyd. 1694. BKW, sygn. X 42 Fol.

⁴⁵ *Publicae et privatae necessitatis*. Norimbergae 1698. BKW, sygn. X 77 Qu.

⁴⁶ *Eine kurze Christliche einseltige und in Gottes lauterem warem Wort volgegründete*. Pragae 1581. BKW, sygn. X 41/1 D.

⁴⁷ *Conciones Dominicales Accademiae*. Pragae 1687. BKW, sygn. X 76/1-2 Qu.

⁴⁸ *Opuscula*. Coloniae 1619. BKW, sygn. IX 2/1-3 Oct.

⁴⁹ *Enchiridion sive manuale confessoriorum et poenitentium*. Antverpia 1625. BKW, sygn. IX 12/1-3 Oct.

⁵⁰ *Tribunal confessoriorum et ordinandorum*. Augsburg 1703. BKW, sygn. IX 10 Qu.

⁵¹ Coloniae 1626. BKW, sygn. XI 52 D.

⁵² Coloniae 1615. BKW, sygn. XI 51 D.

⁵³ *De immortalitatis in corpore mortali portientis*. Coloniae 1674. BKW, sygn. XI 76 Oct.

⁵⁴ *Vita et doctrina Jesu Christi*. Viena 1665. BKW, sygn. XI 171 D.

⁵⁵ *Ascensus Moysis in Montem seu de oratione Tractatus Tibus stationibus*. Coloniae 1618. BKW, sygn. XI 46/1 D.

⁵⁶ *De ratione migrandi ad meliorem vitam*. Coloniae 1617. BKW, sygn. XI 45/1 D.

clawskiego trafiły dwa poloniki: dzieło *Locutio Dei ad cor Religiosi*⁵⁷ Daniela Pawłowskiego, wybitnego XVII-wiecznego polskiego pisarza ascetycznego oraz *In Dominicis anni totius considerationes* Kaspra Drużbickiego, twórcy polskiej szkoły duchowości religijnej⁵⁸.

Na karty inwentarza zostały też naniesione dzieła Jana Weyera *Filius Dei adoptivus*, Piotra Salusa *Pauperibus relicta*, Marcina Florianiana Rimplera *Meditationes colloquia et manuale* oraz słynne pismo *Introductio ad vitam aeternam Libellus aureus*, autorstwa św. Franciszka Salezego. Kanonik posiadał też cztery egzemplarze pism o treści ascetycznej Wieńczysława Schwertfera, śląskiego teologa jezuickiego: *Jesus Christus crucifixus*⁵⁹, *Ille celebrae doloris sive Invitatio ad vitam doloris et cultum Dei Matris Dolorosae*⁶⁰, *De regno animae*⁶¹ oraz *Diarium christianum*⁶². Do zbiorów kanonickich znalazły też dojskie dwa anonimowe pisma ascetyczne: *Consistentis Publicani*⁶³ i *Die Geschichte Betrachtunden*⁶⁴.

Dział filozofii w zbiorach Reitlingera otwiera bogata twórczość największego myśliciela starożytnej Grecji Arystotelesa, którego autorytet z biegiem czasu do tego stopnia zapanował nad całością życia umysłowego, że wiele kierunków filozoficznych zaczęto wartościować jedynie z uwagi na rzekomą ich zgodność lub niezgodność z tezami arystotelizmu. Z dzieł wielkiego filozofa na półkach znajdowały się pisma logiczne *Organon*, traktat o duszy *De Anima* i *Opera omnia* w dwóch tomach. Kanonik zdobył też anonimowy komentarz do dzieł Arystotelesa: *Aristotelis Stagiritae Philosophia*, komentarz do *Metafizyki* autorstwa Jana Ludwika Havanrentera i anonimowe opracowanie *Philosophorum ac Medicorum problemata*.

Reitlinger miał pod ręką *Opera omnia* Platona, twórcy syntezy filozoficznej Greków oraz komentarz do filozoficzno-matematycznej pracy Euklidesa *Elementorum*, którego autorami byli Ambroży Rodius i Krzysztof Clarins.

Spośród dzieł filozofów nowożytnych kanonik posiadał *Sylvarum seu historia naturalis* Franciszka Bacona, angielskiego filozofa i męża stanu, prekursora idei Oświecenia. Omawiany księgozbiór ubogaciło również encyklopedyczne wydanie *Cursus Philosophicus*⁶⁵ w opracowaniu Jana Henryka Alstediusa, *Alphabetum philosophici* autorstwa Waltera Schoppena, dwutomowy *Tractatus substitutionibus* Wincentego Fusara, *Disputationes philosophiae* Bartłomieja Nec-

⁵⁷ Pragae 1681. BKW, sygn. XI 179 D.

⁵⁸ Zob. J. M a n d z i u k, *Życie i twórczość ojca Kaspra Drużbickiego*. Lublin 1966, mps.

⁵⁹ Ingolstadii 1660. BKW, sygn. XI 103 D.

⁶⁰ Pragae 1663. BKW, sygn. XI 104 D.

⁶¹ Pragae 1664. BKW, sygn. XI 106 D.

⁶² Pragae 1667. BKW, sygn. XI 107 D.

⁶³ B. m. i r. wyd.. BKW, sygn. XI 125 Oct.

⁶⁴ Breslau 1701. BKW, sygn. XI 103 D.

⁶⁵ Herbonae 1629. BKW, sygn. XXII 15/1 Qu.

kermanna, *Doctrina Spherica* Adriana Methiusa i *Philosophus Christianus* Piotra Scribanusa. Do naszych czasów zachowały się pisma filozoficzne jezuita Marcina Rehera⁶⁶, Henryka Schwaleberga⁶⁷, Bartłomieja Keckermanna⁶⁸ oraz anonimowe pismo *XII axiomata conclusiones christianaе philosophiaе*⁶⁹.

W księgozbiornie kanonika Reitlingera spotykamy liczne dzieła z zakresu prawa kanonicznego, jak i cywilnego, gdyż ich właściciel był z wykształcenia doktorem obojga praw i w swojej działalności kościelnej stykał się z różną tematyką prawną. Gromadził więc kodeksy, komentarze oraz opracowania, omawiające różnego rodzaju zagadnienia jurydyczne.

Z zakresu źródeł prawa kanonicznego odnotować można obecność na półkach biblioteki kanonickiej *Decretum* Gracjana, *Decretales* Grzegorza IX i *Liber Sextus Decretalium* Bonifacego VIII. Zasobny był też aparat egzegetyczny do tych źródeł, reprezentowany przez komentarz do piątej księgi *Decretales* w opracowaniu Feliniego Sandeusa⁷⁰ oraz *Ius Canonicum in V libros Decretales* znanego prawnika Prospera Fagmusa, a także komentarz do *Liber Sextus Decretalium* Antoniego de Gutrio i Perinusa Aegidiusa.

Do kategorii źródeł prawa należy także zaliczyć wydanie rozporządzeń Stolicy Apostolskiej: *Regulae ordinationes et constitutiones Cancelariae Apostolicae*⁷¹ oraz synodów prowincjalnych: *Epitome omnium Conciliorum Provincialem Synodalium et visitationum Apostolicarum*.

Kanonik wrocławski miał do dyspozycji podręcznik prawa kościelnego w opracowaniu Andrzeja Walensisa, profesora Akademii w Lovanium oraz liczne pozycje monograficzne, dotyczące różnych kwestii prawnych. I tak problemu władzy w Kościele dotyczyły prace Mikołaja de Dreisa⁷², Pawła Piaseckiego, biskupa polskiego⁷³ Konrada Rurhusa a Terranova⁷⁴ i Daniela Venatorio⁷⁵. Kanonik posiadał też traktaty prawne dotyczące małżeństwa: *De contractionibus mulierum* Joachima Wibela, *Tractatus de matrimonio* Kaspra Hurtrada oraz *Tractatus de matrimonio causarum* Melchiora Klinga.

Inwentarz informuje o dziełach z pogranicza prawa kanonicznego i cywilnego: *Lexicon iuridicum iuris Romani – civilis et canonici* autorstwa Augustyna

⁶⁶ *Margarita philosophiae*. Norimbergae 1636. BKW, sygn. XXII 24 Oct.

⁶⁷ *Aphorismi hieroglyphici*. Lipsiae 1592. BKW, sygn. XVIII 23/1 Oct.

⁶⁸ *Disputationes philosophicae*. Hanoviae 1611. BKW, sygn. XXII 19/1 Oct.

⁶⁹ Pragae 1646. BKW, sygn. XXII 22 D.

⁷⁰ *Commentaria in V Lib. Decretalium*. Pars I-III. Basilea 1567. BKW, sygn. XII 62/1-2 Fol.

⁷¹ Romae 1670. BKW, sygn. XII 34 D.

⁷² *Methodus universi iuris Pontifici absolutissima in 5 libros distincta*. Basilea 1616. BKW, sygn. XII 13 D.

⁷³ *Praxis episcopalis ea quae officium et potestatum episcopi concernunt continens...* Coloniae Agripinae 1665. BKW, sygn. XII 26 Oct.

⁷⁴ *Annalis methodica iuris pontifici*. Moguntiae 1546. BKW, sygn. XII 18 D.

⁷⁵ *Praxis dispensationum Apostolicarum*. Venetiis 1656. BKW, sygn. XII 122 Fol.

Barboso, portugalskiego autora licznych prac i konsultora Kongregacji Indeksu oraz *In varias civilis ac Pontificiis iures* Dydaka Cavaruviasa a Leyva, hiszpańskiego uczestnika Soboru Trydenckiego.

Przegląd dzieł z zakresu prawa cywilnego rozpoczniemy od przedstawienia egzemplarzy zbiorów cesarza Justyniana. Kanonik posiadał przeto *Digesta seu Pandectae*, zawierające wyciągi z dzieł autoryzowanych prawników rzymskich, *Institutiones*, stanowiące krótki zarys prawa rzymskiego i *Novellae*, mające charakter zbioru prywatnego. Wymienione zbiory weszły w skład tzw. *Corpus iuris civilis* i pod tym tytułem zostały wydane przez Dionizego Gothofredusa, wydawcę i księgarza paryskiego. Kanonik nabył również komentarze do poszczególnych zbiorów Justyniana autorstwa Jana Barchellomanna, Hieronima Caproli, Jana Drosy i Baldusa de Ubaldis. Zbiór kanonicki wzbogacił też komentarz do *Institutiones*, który wyszedł spod pióra Melchiora Klinga⁷⁶ i Konrada Wolfiusa⁷⁷ oraz zaznaczone w inwentarzu komentarze Pawła Lansellotiego, Jana Schneidera i Jana Avenariususa.

Kanonik Reitlinger włączył też do swoich zbiorów podręczniki prawa cywilnego takich autorów, jak Daniela Harmanna, Jana Emeryka a Rosbach i Jana Vabolusa. Ponadto nabył traktat filozoficzno-historyczno-prawniczy pt. *De iure offerendi*, którego autorem był Jakub Andrzej Crusius, dalej dzieło *De iure prolationis* Jana Melchiora Baustera oraz pismo *Selecta iuris publici* w opracowaniu Asweriusza Fritschera.

W omawianym księgozbiorze znalazły dostęp również egzemplarze dzieł poświęconych poszczególnym zagadnieniom prawnym. Kilka z nich dotyczyło prawa własności, m. in. *Tactatus feudalis* Wilhelma Schroettera, *De feudis* Franciszka Curtiusa Juniora, *Tractatus feudalis* Henryka a Rosenthal, *Compendium iuris civilis et feudalis* Baltazara Klammanna. Na półkach księgozbioru znalazły się też dzieła z zakresu prawa procesowego, kryminalnego i alimentacyjnego.

Kanonik wrocławski bardzo cenił literaturę historyczną, pełniącą w pewnym sensie funkcję beletrystyki. Będąc miłośnikiem przeszłości, zgromadził dzieła dotyczące zarówno historii Kościoła i świata, jak i poszczególnych ludzi: władców, bohaterów narodowych i świętych.

Z zakresu starożytnej historii Kościoła znalazło się na półkach biblioteki kanonickiej dzieło „ojca historii Kościoła” Euzebiusza z Cezarei pt. *Historia ecclesiastica*. Wielką popularnością na Śląsku cieszyło się – nabyte również przez naszego bibliofila – dzieło *De vita et moribus Summorum Pontificum historia* Bartłomieja Platiny, włoskiego humanisty, prefekta Biblioteki Watykańskiej i członka Akademii Rzymskiej. Reitlinger posiadał też anonimowe

---

⁷⁶ *Imperatoris Justiniani Institutionum*. B. m. wyd. 1605. BKW, sygn. XIV 38 D.

⁷⁷ *Institutionum Imperialium*. Herbornae 1609. BKW, sygn. XIV 24/1 D.

opracowanie dotyczące konklawe: *Conclave de Pontifici Romani*, zawierające historię wyborów papieży od Klemensa V do Aleksandra VII. Wielce interesowała naszego kanonika problematyka Soboru Trydenckiego, której dotyczyły trzy nabyte przez niego pozycje: *Concilium Tridentinum* autorstwa Jana Galemanta oraz pisma anonimowe *Sacrum Concilium Tridentinum* i *Concilium Tridentinum*.

W omawianym księgozbiornie reprezentowana była również literatura hagiograficzna. W inwentarzu żywoty świętych często otrzymywały zapis *Vita* i imię świętego bez podania nazwiska autora danego opracowania. Dział tejsze literatury otwiera *Legenda aurea*⁷⁸ Jakuba de Voragine, będącej jedną z najbardziej poczytnych książek w dobie średniowiecza. W zbiorach znalazły się też pisma obrazujące życie Matki Bożej, jak *Atlas Marianus* W. Gutenppenberga i *Historia B. V. Mariae* J. Millera. Na półkach znalazły miejsce żywoty św. Piotra z Alkantary, św. Franciszka Borgiasza, św. Filipa Benicjusza, św. Franciszka z Asyżu, św. Ignacego Loyoli oraz polski przekład biografii św. Wincentego a Paulo i napisany w języku polskim *Żywot sługi Bożego*⁷⁹ tegoż świętego. Do dzisiaj zachowało się dwutomowe dzieło Piotra Ribadeneiry, noszące tytuł *Flos sanctorum sive vitae sanctorum*⁸⁰, które często było wydawane drukiem i tłumaczone na obce języki.

Znaczną poczytnością cieszyły się u naszego bibliofila dzieła historyków starożytnych. Miał więc pod ręką *Opera quae extant* Korneliusza Tacyta, najwybitniejszego historyka rzymskiego oraz pięciotomowe *Opera omnia* Józefa Flawiusza, historyka żydowskiego. W skład tego wydania wchodziły pisma istotne dla poznania dzieł i kultury żydowskiej, a także ważne z punktu widzenia bibliistyki. Były to *Antiquitates Judaicae* w 20 księgach, ukazujące panoramę historii narodu izraelskiego do 66 r. po Chr., *Bellum Judaicum*, opisujące w 7 księgach dzieje wojny Żydów z Rzymianami w latach 66-70 po Chr., *Contra Apionem*, skierowane przeciwko Apionowi z Aleksandrii, który w swojej *Historii Egiptu* szkalował Żydów, autobiograficzne pismo *Vita sua*, będące polemiką z zarzutami Justusa z Tyberiady oraz *De Machabeis*, nawiązujące do biblijnych ksiąg Machabejskich.

Twórczość historyków greckich reprezentowało w bibliotece dzieło *Chronici Graecorum et Romanorum*, napisane przez Plutarcha, pisarza i filozofa-moralisty z Cheronei. Dziejów państw greckich dotyczyło też pismo Urbana Enompy pt. *Graecorum Respublica*, a historię cesarstwa rzymskiego z czasów Nerona ukazywało dzieło *Neronis Eucomnium* Hieronima Cordanusa. Wiadomości o dziejach Mezopotamii czerpał kanonik z dwóch dzieł Kurta Rutta. Wszystkie wymienione pozycje nie zachowały się do dzisiaj.

⁷⁸ Strasburg 1486. BKW, sygn. IV 87 Fol.

⁷⁹ Kraków 1688. BKW, sygn. 98/1-2 Fol.

⁸⁰ Coloniae 1654. BKW, sygn. IV 89/1-2.

Podobnie tylko z inwentarza czerpiemy dane na temat dzieł o tematyce historycznej z czasów nowożytnych. Rozczytywał się przeto Reitlinger w książkach poświęconych historii powszechnej autorstwa Kryspina Salustiego i Adolfa Thuranna, a także w tzw. *Kronikach świata* w opracowaniu Horacego Turse-linusa i Bartłomieja Chassana. Śląski miłośnik przeszłości interesował się też historią Anglii z czasów panowania Henryka VIII, historią Francji, mając do dyspozycji opastę dzieła Jana de Torre pt. *Inventaire general de Histoire de France* oraz historią Austrii, śledząc jej dzieje w opracowaniach Jerzego Schuberta i Łazarza Brunetti'ego.

Na półkach biblioteki Reitlingera poczesne miejsce zajmowała literatura dotycząca Italii. Wszak spędził on wiele lat w Rzymie i zwiedził piękną ziemię włoską. Nabył więc dzieło Franciszka Guicciardi'ego, pisarza i dyplomaty florenckiego, autora historii Italii z lat 1493-1533 oraz trzyczęściowe opracowanie Franciszka Schotiusa pt. *Itinerarium nobilitorum Italiae regionum, urbium, opidorum et locorum*. Miał także pod ręką historię Wenecji autorstwa Piotra Bembusa, patrycjusza weneckiego i wielotomowe dzieło *Controversiae inter Paulum V P. M. a Venetos*⁸¹.

Kanonik Reitlinger żywo interesował się historią państw niemieckich. Nabył *Kronikę Prus* Jana Melofanda, kilka pozycji dotyczących dziejów Saksonii, jak *Nucleus Saxonicus* Bernarda Melchiora Husana, *Vota Aulica ducum Saxoniae* Jana Hegemüllera i Mateusza Barckera oraz *Chronica Saxoniae* Dawida Chyptiocha. Dziejów Niemiec dotyczyły prace Hermana Conringiusa *Opus de finibus Imperii Germanici* i Hieronima Balbi'ego *De coronatione – liber ad Carolum V*, a pismo Everharda Wassenbergiusa *Florus Germanicus* zawierało opis wojny 30-letniej.

W księgozbiornie naszego kanonika znalazły się książki dotyczące historii państwa polskiego, którego Śląsk stanowił ongiś integralną część. Wymienić tu można dzieło Augustyna Kordeckiego, przeora klasztoru jasnogórskiego pt. *Nova Gigantomachia*, zawierające opis oblężenia klasztoru w Częstochowie przez Szwedów oraz *Orbis Polonus* Szymona Okolskiego, dominikańskiego autora prac historyczno-kościelnych, które miało charakter herbarza i ze względu na język łaciński było dość znane za granicą.

Oczywiście nie mogło zabraknąć na półkach księgozbiornie duchownego wrocławskiego dzieł traktujących o przeszłości Śląska. Były więc kroniki: *Silesia Annales* i *Schlesische General Chronica*, obie autorstwa Joachima Curacusa, a także praca Fryderyka Lichtensteina *Schlesische Fürsten*⁸², dotycząca dziejów księstw śląskich.

Obecność w omawianym księgozbiornie literatury politycznej świadczy o dużym zainteresowaniu jego właściciela w życie kraju, o jego społecznych

⁸¹ Wenetiae b. r. wyd. BKW, sygn. XIIIa 92/1-2 Qu.

⁸² Frankfurt a/M 1685. BKW, sygn. XIII d 93 Oct.

powiązaniach ze środowiskiem, w którym żył i działał, a także wykazuje, że umiał on włączyć się w idee nurtujące ówczesne społeczeństwo. Litaratura ta występowała w postaci broszur, lotnych druków – często anonimowych – a także większych opracowań. Można do nich zaliczyć m. in. *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex* oraz *Monita et exempla politica* Justusa Lipsiusa, flamandzkiego humanisty, filozofa i filologa, czy też *Orbis Politicus imperatorum, regnorum, principatum, rerum publicarum* Jerzego Hornusa, płodnego pisarza i publicysty.

Dostęp do księgozbioru kanonickiego znalazły dzieła z zakresu medycyny, gdyż ich obecność była zjawiskiem powszechnym wśród różnych warstw społecznych. Nigdy bowiem nie brakowało ludzi chorych i lekarzy usiłujących walczyć z chorobą, choćby najbardziej prymitywnymi środkami. Swoje osiągnięcia starali się oni przykazać innym poprzez pisma medyczne.

Z zakresu medycyny starożytnej do księgozbioru trafił Hipokrates z Kos, zwany „ojcem medycyny”, którego liczne pisma, zebrane w sto lat po śmierci w tzw. *Corpus Hipocraticum*, wywarły ogromny wpływ na rozwój lecznictwa. Kanonik zdobył dwa tomy jego *Opera*. W bibliotece znalazł miejsce najwybitniejszy lekarz średniowiecznego świata arabskiego Awicenna ze swoim dziełem *Collectaneorum de re medica*. Obok znalazły się komentarze do dzieł Hipokratesa i Gallena w opracowaniu Jana Gramatyka z Aleksandrii, a także komentarz do dzieł Awicenny autorstwa Jana Acolanusa.

Z zakresu anatomii Reitlinger zdobył opracowania podręcznikowe Konstantego Valoniusa pt. *Anatomia*⁸³, Jana Wasslina *Primitia anatomicae de humano corporis* oraz Hieronima Moltaltiego *Anatomiae demonstrationis habitae*.⁸⁴

W księgozbiornie znalazło się też opracowanie farmatologiczne Jana Schroedera *Pharmacopeia Medico Chymica* i komentarz do niego *Clariss pharmacopoeia Schroederiana* autorstwa Fryderyka Hoffmanna. Ponadto kanonik posiadał pracę Korneliusza Gemmy, znanego profesora medycyny na Uniwersytecie w Lovanium pt. *Rerum physicarum iuxta leges logicas methodica* oraz *De naturae divinis characterismis*⁸⁵.

Wśród autorów ksiąg medycznych znaleźli się też na półkach zbiorów kanonickich Krystian Moldenarius, autor *Exercitationes physiognomicae in 4 libros*⁸⁶, Jan Renodaemus ze swoim dziełem *Dispensatorium medicum*⁸⁷ i Kasper Perce-ro, który w swojej spuściźnie pozostawił *Commentarius de praecipuis generibus divinationum*⁸⁸.

⁸³ Francofurti 1591. BKW, sygn. XVIII 22 /10 Oct.

⁸⁴ B. m. i r wyd. BKW, sygn. XVIII 56/1 D..

⁸⁵ Antverpiae 1575. BKW, sygn. XVIII 15/1-2 Oct.

⁸⁶ Hanover 1616. BKW, sygn. XXII 19/10 Oct.

⁸⁷ Francofurti 1600. BKW, sygn. XVIII 6 Oct.

⁸⁸ Witembergae 1560. BKW, sygn. 7 Oct.

Na półkach omawianego księgozbioru nie zabrakło zbiorowych wydań dzieł medycznych w postaci *Opera omnia* takich uczonych medyków, jak Theophrast, czy Paweł Aeginetos. Dział medycyny zamyka podręcznik medycyny wojskowej Regmunda Mündrossa, noszący tytuł *Medicina militaris*.

W orbie zainteresowań kanonika Reitlingera znalazła się astronomia, z zakresu której inwentarz wymienia pisma najbardziej znanych autorytetów starożytności: Arystotelesa i Ptolemeusza, a także komentarz do tego ostatniego autorstwa Teodora Metochitesa. Kanonik nabył też dzieło słynnego astronoma arabskiego al-Farghaniego *Calendarium Astrologicum*, następnie *Computus vel calendarium astronomicum* Schonborniusa, a także traktat *Pantagraphe seu ars delineandi* Krzysztofa Schneidera, słynnego astronoma jezuickiego (odkrywcy plam słonecznych), pierwszego rektora nyskiego gimnazjum „Carolinum”. Obcą natomiast była naszemu bibliofilowi astrologia, mimo iż stawianie prognostyków astrologicznych, czy to dla poszczególnych osób, czy dla określonych przedsięwzięć, było zajęciem niemałej liczby astronomów.

Z działem astronomicznym biblioteki pozostawał w związku interesujący zbiór pism z dziedziny matematyki, która już w XVI stuleciu dzięki osiągnięciom uczonych włoskich stała na wyższym poziomie, niż matematyka starożytna czy średniowieczna arabska. Z jej zakresu rzuca się w oczy łacińsko-grecki komentarz do *Elementów*⁸⁹ sławnego matematyka greckiego Euklidesa, żyjącego w Aleksandrii. Artytmetykę reprezentuje dzieło *Arithmeticae Praecepta*⁹⁰ Maurycego Steimetzta, następnie *Arithmetica infinitorum* angielskiego matematyka Jana Willisa oraz prace dwóch uczonych wrocławskich: Kaspra Richtera⁹¹ i Gotfryda Herrena⁹².

Z zakresu geometrii Reitlinger nabył dzieła francuskiego matematyka Alberta Girarda oraz profesora Akademii Krakowskiej Stanisława Grabskiego pt. *Geometria*. Ponadto posiadał pisma z tej dziedziny nauki, których autorami byli: Abdianus Trewa⁹³, Konrad Daspodius i Jakub Müller.

Do zbiorów kanonickich trafiły również opracowania podręcznikowe: *Cursus mathematicus*⁹⁴ Kaspra Schotta, wszechstronnego uczonego jezuickiego działającego na Sycylii, *Institutionum mathematicum*⁹⁵ wspomnianego wyżej Konrada Daspodiusa, *De geographia vel rudimentorum mathematicorum* Henryka Hevetiusza Glareana oraz *Cryptomenytices et Cryptographiae*⁹⁶ Gustawa Belenusia.

⁸⁹ Strasburg 1556. BKW, sygn. XXIX 8/1 Qu.

⁹⁰ Lipsiae 1575. BKW, sygn. XVIII 23/1 Oct.

⁹¹ *Ein neues und sehr nützliches gerechnets Rechenbuch*. Olse 1601. BKW, sygn. XIX 6 Fol.

⁹² *Ein neues arithmetisches Buch*. Breslau 1663. BKW, sygn. XIX 13/1 Fol.

⁹³ *Summa geometriae practicae*. Nürnberg 1663. BKW, sygn. XIX 9 Oct.

⁹⁴ Francofurti 1661. BKW, sygn. XIX 12 Fol.

⁹⁵ Strasburg 1593. BKW, sygn. XIX 1/10 Oct.

⁹⁶ Lunaeburgi 1624. BKW, sygn. XVIII 44 Fol.

Nauki fizyczne reprezentowały w bibliotece dzieła wszechstronnych uczonych i płodnych pisarzy jezuickich: Kaspra Schotta *Magia universalis naturae et artis* i Atanazego Kirchera *Phonurgia nova, sive conjugium mechanico-phasicum artis et naturae per anympha philosophia concinnatum* oraz anonimowe pismo *Dissertationes physicae*.

Kanonika Reitlingera interesowała problematyka architektury i fortyfikacji. Miał więc pod ręką m. in. opracowania takich autorów, jak Bartłomieja Wadowskiego *Calliectonicorum seu de pulchro Architectura Sacrae et civilis compendio collectorum*⁹⁷, Adama Freitaga *Architectura militaris nova et aucta*⁹⁸ oraz Sebastiana Serlusa, który był autorem zaginionego egzemplarza *Opera de Architectura*.

Na półki biblioteki kanonickiej zagościła książka dotycząca ratownictwa w kopalniach, nosząca tytuł *Bergungs-ordnung des fernen Königlichen Bergswerks*⁹⁹. Zgromadził też nasz kanonik literaturę traktującą o uprawie roli i sadownictwa: *Das Buch von der feldarbeit*¹⁰⁰ Michała Herrena, *Erneuter und vermehrter Baum und Obstgarten* Wolfganga Dümlera oraz *Der französische Baum und Gärtner*¹⁰¹

Z zakresu ekonomiki Reitlinger nabył drogocenne i znane powszechnie dzieło Kazimierza Jakuba Haura pt. *Ziemiańska generalna Oekonomica*¹⁰² oraz pracę Krzysztofa Fischera *Oeconomicum*, która nie zachowała się do naszych czasów.

Zainteresowania humanistyczne Reitlingera najpełniej przejawily się w nagromadzeniu przezeń licznych dzieł z zakresu literatury pięknej. I tak literaturę starożytną Grecji reprezentowały dwa poematy *Illiada* i *Odeseja*, wytwór wielkiego kunsztu literackiego tak w kompozycji całości, jak i w artystycznych szczegółach. Za ich twórcę cała starożytność uważała Homera, którego postać jest dla nas nieuchwytna. Księgozbiór ubogaciły też komedie Arystofanesa, komediopisarza ateńskiego, którego spuścizna literacka odżyła w epoce Renesansu, a sam autor stał się synonimem najdawniejszych komedii. Dziejom literatury greckiej poświęcona była praca *Graecorum litterarum et historiae*¹⁰³ Jana Jakuba Baucero, profesora Uniwersytetu we Fryburgu.

Z zakresu literatury rzymskiej Reitlinger posiadał tylko *Bukoliki* Wergiliusza, najwybitniejszego epika rzymskiego, a nie sięgał do Horacego, Owidiusza, czy też innych poetów starożytnego Rzymu. Podobnie brakuje w jego zbiorach

---

⁹⁷ T. 1. Posnaniae 1678. BKW, sygn. XX 17 Fol.

⁹⁸ Leyden 1631. BKW, sygn. XX 11 Fol.

⁹⁹ Zwickau 1548. BKW, sygn. XXI 1/1 Fol.

¹⁰⁰ Strasburg 1551. BKW, sygn. XXI 1 Oct.

¹⁰¹ Hamburg 1665. BKW, sygn. XXI 9/10 Oct.

¹⁰² Cracoviae 1679. BKW, sygn. XXI 13/1 Fol.

¹⁰³ Hanover 1698. BKW, sygn. 23/1 Oct.

średniowiecznej literatury łacińskiej. Natomiast odpowiednie miejsce zajęła tam literatura włoska, reprezentowana przez czołowego poetę baroku włoskiego Jana Baptisty Mariniego¹⁰⁴, z którym związano prąd literacki zwany „marianizmem” oraz Fryderyka della Valle, autora tragedii *Judith* i *Esther*, pełne szczerzej i głębokiej pasji religijnej. W rękę naszego bibliofila znalazł się też egzemplarz *Ricreazione del Savio* Daniela Bartoli’ego, znanego prozaika jezuickiego. Ponadto można zauważyć obecność dwóch voluminów tragicomedii *Il Pastor fido*¹⁰⁵ autorstwa Batisty Quariniego, profesora poetyki i retoryki, a także znanego dyplomaty. Kanonik posiadał też wypisy z literatury pt. *Anthologia sive florilegium selectarum, sententiarum, apotegmatum, similitudinum, exemplorum et hirglyphicorum ez sacris literis et partibus collectum opus* w opracowaniu Józefa Langa.

Kanonik śląski zdobył do swoich zbiorów także dzieło poświęcone studium języka greckiego *Sintaxis linguae graecae* i kilka prac z zakresu retoryki, m. in. pisma retoryczne Cycerona, najwybitniejszego mówcy świata starożytnego oraz dzieło jezuita Franciszka Pomeya pt. *Novus candidatus Rhetoricae*¹⁰⁶

Na koniec należałoby zwrócić uwagę na różnego rodzaju słowniki, jak słowni niemiecko-włosko-francuski Lewina Hulsiusza¹⁰⁷, słownik włosko-niemiecki oraz Adriana Politiusa *Dittionario Toscano compilato*¹⁰⁸.

*
*   *
*

Nakreślony obraz ukazuje nam ks. Antoniego Erazma Reitlingera jako człowieka o rozległych zainteresowaniach, świadczących o szerokich horyzontach umysłowych. Książka, którą ustawiał na półkach własnego księgozbioru, służyła mu w spełnianiu czynności duszpasterskich, przeprowadzaniu wizytacji kanonicznych i w prowadzeniu instytucji Seminarium Duchownego we Wrocławiu. Była dla niego źródłem rozrywki, kształtowała jego mentalność i poglądy społeczno-polityczno-kulturalne. Ogarniała rozległe horyzonty wiedzy o Bogu, człowieku i świecie, służyła w pogłębianiu życia wewnętrznego i z pewnością była dla naszego kanonika wiernym przyjacielem. Nie ulega wątpliwości, że przez swoje zamilowania bibliofilskie włożył on małą cegiełkę w budowę gmachu, który nazywamy „dziedzictwem kultury Śląska”.

¹⁰⁴ *La sampogne*. Venetiae 1620. BKW, sygn. XXIX 23 D; *Rime del cavalier Marini*. Venetiae 1667. BKW, sygn. XXIX 47 D.

¹⁰⁵ Amsterdam 1640. BKW, sygn. XXIX 14 D.

¹⁰⁶ Monachii 1672. BKW, sygn. XXIV 12/1 D.

¹⁰⁷ Frankfurt a/M 1616. BKW, sygn. 12/1-2 Qu.

¹⁰⁸ Venetiae 1655. BKW, sygn. 38 Oct.

**Die Büchersammlung von Anton Erasmus Reitlinger (1645-1707),
den Kanonikus des Breslauer Domkapitels**

Zusammenfassung

Die Kulturgründer in Schlesien waren die Büchersammler, die sammelten Bücher aus unterschiedlichen Wissensgebieten, und oft übergaben sie sie testamentarisch den kirchlichen Institutionen. Das Buch bildete ihre Mentalität und diente ihrer Arbeit als Prediger, Katechet und in der Verwaltung. Das Ziel dieses Artikels das Näherbringen der Person von Anton Erasmus Reitlinger, den Domkanoniker, Offizial, Visitator und Regens des Breslauer Priesterseminars. Seine Büchersammlung zählte laut dem erhaltenen Inventar ca 1114 Werken. Von diesen Büchern sind 114 in der Sammlung der Domkapitelbibliothek erhalten geblieben. Seine Sammlung setzt sich zusammen aus den Bereichen der Theologie, Philosophie, Geschichte, des Rechts, politischen Literatur, Mathematik, Naturwissenschaft, Medizin, schönen Literatur und Rhetorik. Im Licht der gesammelten Bücher erscheint uns Reitlinger er als aufgeklärter Repräsentant der schlesischen Diözesangeistlichkeit in der Zeit der Dominanz des Katholizismus in Schlesien.

Übersetz von Bogdan Dąbrowski